

Västmanlands läns museum
Kulturmiljö Rapport B
2011:B7

Sofielund

Dokumentation inför ombyggnation till bostäder

Dokumentation

Strömsholm 8:2
Kolbäcks socken
Västmanlands län

Maria Mellgren
Lisa Skanser

Sofielund
- Dokumentation inför ombyggnation till bostäder

Dokumentation

Strömsholm 8:2
Kolbäcks socken
Västmanlands län

Länsmuseets dnr: VLM 110009

Maria Mellgren
Lisa Skanser

Utgivning och distribution:
Västmanlands läns museum
Karlgatan 2, 722 14 Västerås
Tel 021-39 32 22
E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

© Västmanlands läns museum 2011

Omslagsfoto: Sofielund sett från Strömsholms slotts omgivningar i öster.
Foto: Maria Mellgren. Bildnr Vlm_kmvMM-250.

Foto: Där inget annat anges är fotografier tagna av Maria Mellgren och Lisa Skanser för Västmanlands läns museum.

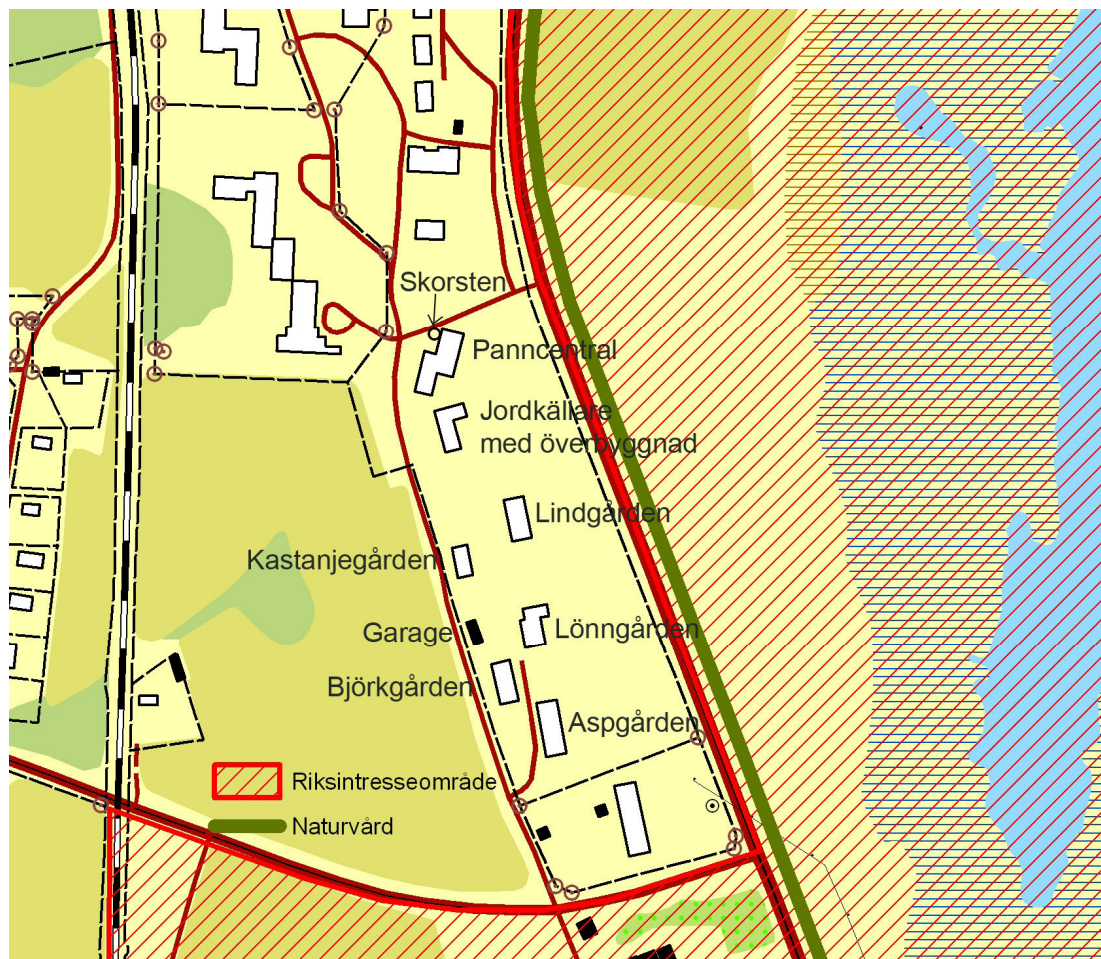
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01172.

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-86511-21-0

Inledning

Västmanlands läns museum har på uppdrag av Hallstahammars kommun, genom planchef Gun Törnblad, utfört en dokumentation och kulturhistorisk värdering av Sofielund, del av Strömsholm 8:2 i Kolbäcks socken, Hallstahammars kommun. Utredningen är beställd med anledning av att kommunen ska upprätta en ny detaljplan för området. Arbetet har utförts av bebyggelseantikvarie Maria Mellgren och antikvarie Lisa Skanser. Dokumentation och rapport har sammanställts under januari 2011.

Undersökningen Sofielund har omfattat en fotodokumentation och översiktlig byggnadsinventering samt identifiering av kulturhistoriska värden. Rapporten innefattar kort historik utifrån det material som funnits tillgängligt, beskrivning av byggnaderna och deras kulturhistoriska värden. Utöver det material vi använt oss av i denna dokumentation finns det osorterat arkivmaterial rörande Sofielund på Landstingsarkivet. På grund av att en stor del av materialet berörs av sekretess har det i detta arbete tidsmässigt inte varit möjligt att använda.

Kartan visar Sofielundsområdet med de aktuella byggnadernas namn. Kartan visar även hur området gränsar till riksintresseområde för kulturmiljö Strömsholms kanalmiljö, U7, och till angränsande naturreservat (Naturvård). Utdrag ur digitala fastighetskartan från 2004, skala 1:5 000.

Historik

Byggnader för sinnessjukvård blev en ny uppgift för arkitekter på 1800-talet. Uppdragen att rita de nya stora sinnessjukhusen i de nordiska länderna gick till tidens ledande arkitekter. För den offentliga sinnessjukvården fanns höga ambitioner både avseende byggnaderna och dess placering.¹ Före 1880 utformades sinnessjukhusen oftast som sammanhängande byggnadskomplex med ljusstputsade fasader. Därefter blev det vanligt att dela upp avdelningar i olika byggnadskroppar. Byggnaderna fick från och med 1880-talet och framåt röda putsade tegelfasader.²

Den omgivande miljön spelade en stor roll i sjukhusanläggningarna. Parker och trädgårdar anlades med höga ambitioner. Parkmiljön gav lugn och stillhet åt patienterna samtidigt som det ansågs hälsosamt att vistas där.³ Till 1800-talets hospitalsområden hörde vanligen en köksträdgård med odlingar för att klara den egna livsmedelsförsörjningen. Det ingick också stall, ladugårdar, svinhus och hönsgårdar, verkstäder och köksbyggnader. De stora anläggningarna omfattade i regel också vattentorn och kyrkogård.⁴

I början av 1950-talet var vårdinstitutionerna i landet förhållandevis eftersatta. Mycket av 1800-talets och det tidiga 1900-talets fasta och lösa inredning fanns då fortfarande kvar. På 1950- och 60-talen skedde en stor förnyelse och upprustning av vårdanläggningar över hela landet.⁵

Tysta skolan blev Sofielunds idiotanstalt

Sofielunds vårdhem anlades på lägenheten Malmsbergstorp som var ett dagsverkstorp tillhörande Strömsholms Kungsladugårds ägor.⁶ Sofielund köptes loss på 1850-talet och hade under en följd av år fem olika ägare. I början av 1870-talet köptes Sofielund av Rudolf David Bruce som anlade en dövstumskola på fastigheten. Bruce var själv dövstum och undervisade på skolan.⁷ Sofielunds idiotanstalt startade 1867 i mindre skala i Munktorp i nuvarande Köpings kommun. Makarna Bruce hade redan 1865 startat ”Tysta skolan” vid Blåsenberg i Munktorp i första hand för dövstamma men från och med 1867 mottogs även så kallade sinnesslöa barn. Denna verksamhet flyttades till Sofielund 1871. ”Tysta skolan” blev 1879 en så kallad idiotanstalt som tog emot yngre och äldre personer, främst från Västmanlands län.⁸

Landstingets övertagande av Sofielund

År 1890 övergick vårdhemmet i landstingets ägo och omfattade då skola, arbetshem och asylavdelning. Fastigheten utgjordes av sju tunnland med en välvårdad trädgård som innehöll en mängd fruktträd, bärbuskar, parkträd och prydnadsbuskar. Huvudbyggnaden innehöll nio rum utan kök eller förstugor. Norra flygeln byggdes 1885 och innehöll sex rum avsedda för de så kallade idioterna. I södra flygeln fanns fyra rum samt bagarstuga och tvättstuga. Dessutom fanns uthus, stall och ladugård, loge, vagnshus, matbod, två källare välvda av sten och tre hemlighus. En rörbrunn med ledning till badrummet försåg anläggningen med vatten.⁹

¹ Aman 1976. s 175.

² Ibid. s 177.

³ Ibid. s 178-179.

⁴ Ibid. s 180.

⁵ Ibid. s 468.

⁶ *Tysta skolan. Idiotanstalt. Vårdhem – Tre epoker i Sofielunds historia.* 1993. s 17.

⁷ Bäckström 1924. s 122.

⁸ *Tysta skolan. Idiotanstalt. Vårdhem – Tre epoker i Sofielunds historia.* 1993. s 13-15.

⁹ Ibid. s 15, 21-22.

I slutet av 1890-talet reparerades och ombyggdes de gamla byggnaderna. Syftet var att öka antalet platser vid skolavdelningen samt att skilja barnen från de vuxna. Det ombyggda vårdhemmet invigdes i början av år 1900. Sofielundshemmet var i stort sett självförsörjande när det gällde trädgårdsprodukter, grisar och höns. Övriga livsmedel inköptes i närliggande affärer och av lantbrukare.¹⁰

På 1930-talet bestod vårdhemmet av asylen, skolavdelningen i huvudbyggnaden, arbetshem för män och arbetshem för kvinnor. Personalbostäder fanns i den gamla asylen, i huvudbyggnaden och asylen samt i ett personalbostadshus som uppfördes 1938. Skolan utbildade så kallade bildbara sinnesslöa barn under en tid av högst åtta år. Därefter stannade de flesta barnen kvar som arbetshemselever.¹¹

Ombyggnadsepoken på 1950-talet

I slutet av 1940-talet var byggnaderna nedslitna och man började planera för ett nytt skolhem. Detta förlades emellertid till Kungsör och kallades Gersillaskolan. Skolan togs i bruk 1956 och de bildbara barnen på Sofielund flyttades då dit. Därmed blev Sofielund ett renodlat vårdhem för så kallade obildbara barn och vuxna. År 1955 kom en lag om undervisning och vård av psykiskt efterblivna, vilket medförde större ansvar för landstingen. Under 1950-talet kom Sofielunds vårdhem att helt förändras. De gamla byggnaderna från 1800-talet och 1900-talets första hälft skulle ersättas av nya. Ett personalbostadsområde planerades för områdets södra del där skolhemmet låg och i den norra delen skulle ett nytt vårdhemsområde uppföras. Detta innebar att skolhemmet och asylen måste rivas. Då ombyggnationen medförde att jordbruks- och trädgårdsmark vid vårdhemmet skulle bebyggas köpte landstinget som ersättning Olfsta gård, tre kilometer nordväst om Sofielund. Där skulle två vårdhemsavdelningar (arbetshem) uppföras och trädgård och jordbruk anläggas.¹²

Rivningarna och nybyggnaderna ägde rum under åren 1957-1963 samt 1964-1967. Flera av de nya byggnaderna på vårdhemsområdet ritades i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet av arkitekt Leo Uulas i Stockholm. Han har ritat ett flertal lasarett, bland annat i Sala, Kristianstad och Eskilstuna.¹³ Det nya centralköket, ritat av Uulas, kunde tas i bruk 1960. Köket hade kakelklädda väggar, utrustning i rostfritt stål, väl tilltagna förråd och kylar. Dessutom utrustades köket med en stor frysanläggning, ovanligt stor i jämförelse med dåtidens storkök, och det motiverades med alla livsmedel som skulle tas tillvara från den stora trädgårdsanläggningen.¹⁴

Efter utbyggnaden hade Sofielunds vårdhem 250 vårdplatser och vid Olfsta fanns 52.¹⁵ I början av 1960-talet arrenderade Sofielundshemmet en egen badplats vid Mälaren på Jordmarken i Strömsholm.¹⁶

¹⁰ Ibid. s 24-26, 29.

¹¹ Ibid. s 43.

¹² Ibid. s 50-51.

¹³ Arkitekturmuseet, Arkdok: Arkitektregistret. Under åren 1948-1956 var Leo Uulas anställd av Centrala sjukvårdsberedningen i Stockholm. Därefter hade Uulas egen verksamhet i Stockholm och från och med 1953 även i Kristianstad.

¹⁴ *Tysta skolan. Idiotanstalt. Vårdhem – Tre epoker i Sofielunds historia.* 1993. s 107-108.

¹⁵ Ibid. s 68.

¹⁶ Ibid. s 83.

Händelsehistorik (ur Tysta skolan Idiotanstalt. Vårdhem – Tre epoker i Sofielunds historia och bygglovarkivet)

- 1870-talet Nybyggnad av huvudbyggnad.
- 1885 Nybyggnad av norra flygeln.
- 1898-1900 Reparation och ombyggnad.
- 1908 Om- och tillbyggnad av skolhuset. Modernisering av ekonomiavdelningen samt inrättande av lärarinnebostäder i den gamla asylbyggnaden.
- 1912-1913 Nybyggnad av asylbyggnad (Granberga) och sköterskebyggnad.
- 1920-talet Tillbyggnad av annex till skolbyggnaden.
- 1929-1932 Nybyggnad av arbetshem.
- 1938 Nybyggnad av personalbostadshus.
- 1957-1963 Rivning av det gamla skolhemmet och asylen.
- 1957-1963 Ombyggnad av 1938 års personalbostadshus till barnhem.
- 1957-1963 Nybyggnad av personalbostadshus och vårdhemsbyggnader: några personalbostadshus, fyra souterrängvåningshus på åsen (Tallåsen, Granberga, Skogsgläntan, Enkulla), en barnavdelning på ängen, centrumhuset med centralkök, personalmatsal, centralförråd och kontor.
- 1962-1965 Nybyggnad av Olfsta.
- 1964-1967 Tre vårdavdelningar på ängen, terapiverkstad och fritidsgård.
- 1987 Sofielunds vårdhem lades ned.
- 1987-2011 Hallstahammars kommunala fastighetsbolag Hallstahem förvaltar och hyr ut lägenheter och rum.
- 2011 Försäljning av vårdhemsbyggnaderna och påbörjad ombyggnad till bostäder.

Områdesbeskrivning

Sofielundsområdet ligger i Strömsholm som är beläget cirka 11 kilometer söder om Hallstahammar. Området ligger väl synligt på krönet och i sluttningen av Strömsholmsåsen som sträcker sig i nord-sydlig riktning intill väg 252. I närområdet finns områden med höga kulturhistoriska värden, bland annat riksintresseområde för kulturmiljö Strömsholms kanalmiljö U7, byggnadsminnet Strömsholms slott, naturreservat, områden med höga naturhistoriska värden samt fornlämningsområden.

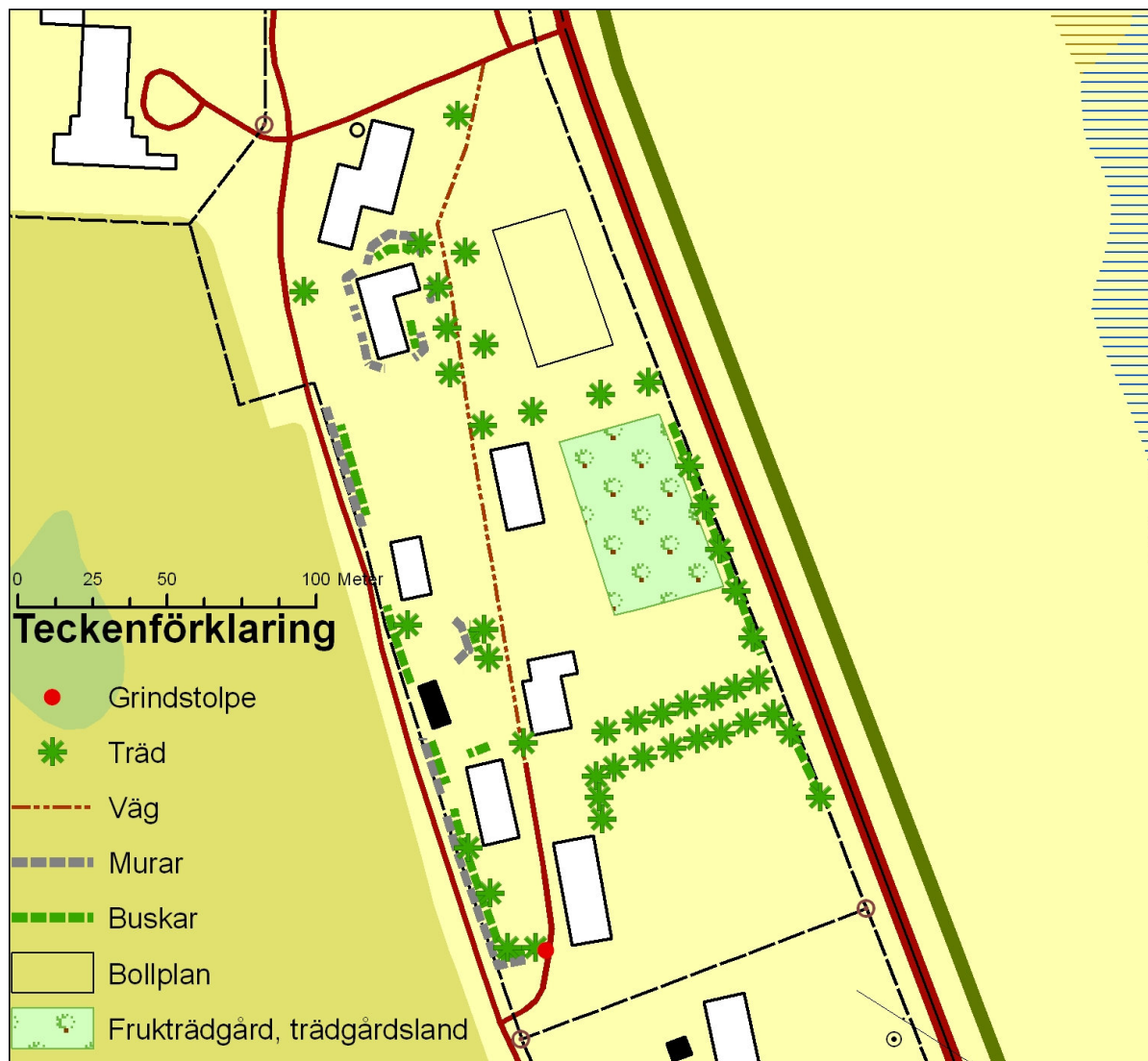
Grönytor

Grönytorna mellan de befintliga byggnaderna bär spår av 1800-talets och det tidiga 1900-talets vårdhemsanläggning. Syrenbuskage och stora lövträd avgränsar och ramar in området. Områdets vägar kantas av uppväxta lövträd och byggnaderna har också namn efter träd som växer intill byggnaderna eller på området. Då den moderna bebyggelsen tillkom, på 1950-60-talen, sparades troligen värdefulla grönytor med viktiga funktioner mellan byggnaderna. Parkeringsplatser och vägen genom området, mellan byggnaderna, är asfalterade.

Parallellt med väg 252, i aktuell fastighetsgräns, finns en äldre vägbank kvar. Denna kantas av träd och syrener. Från vägen leder en trädallé upp till åskränet och visar på den plats där gamla huvudbyggnaden tidigare låg. Öster om Lindgården och Lönngården finns fruktträdgård och trädgårdsland. Öster om Panncentralen och källarbyggnaden finns en mindre fotbollsplan vilken avgränsats av buskage mot väg 252.

Vid infarten till området från söder, strax väster om Aspgårdens södra gavel, finns en grindstolpe av huggen granit bevarad. Längs med västra tomtgränsen avgränsas området med stödmurar av natursten och planterade syrenbuskage. Mellan Kastanjegården och Björkgården finns en kallmurad stödmur ingrävd i den sluttande marken. Muren ger vindsydd till uteplats och planteringar.

Kring jordkällaren kantas dess jordvall av kallmurade stödmurar av sten. Intill jordkällarens norra del har jordvallen utökats i omfång och bildar upphöjd planteringsbädd. Stödmuren har här en kantig form av rundade stenar fogade med cementbruk.

På kartan syns delar av områdets grönytor, stenvägar och växtlighet. De är schematiskt inritade för hand och kartan syftar till att ge en översiktlig bild av området. Utdrag ur digitala fastighetskartan från 2004.

Byggnadsbeskrivning

Aspgården

Historisk funktion:	Personalbostad med hyreslägenheter.
Nuvarande funktion:	Flerbostadshus med hyreslägenheter.
Våningar:	Tvåvåningshus byggt i souterräng med källare
Datering:	1957-1963
Stomme:	Lättbetongblock med betongbjälklag.
Grund:	Brunmålade slätputs.
Fasadmaterial:	Slätputsade fasader.
Fasadkulör:	Bruten vit kulör.
Taktyp och taktäckning:	Flackt sadeltak belagt med falsat lertegel. Vitmålad panelklädd takfot.
Fönster:	Utgörs i huvudsak av asymmetriska sidohängda inåtgående tvåluftsfönster. Den större vänstra fönsterbågen har stående rektangulär form medan den högra ventilationsbågen är smalare. Källarfönster längs hela den östra fasaden utgörs av stora kvadratiska, enluftsfönster. Två källarfönster åt söder. Samtliga fönster är målade i vit kulör.
Dörrar:	Byggnaden har fyra djupt indragna entrépartier, två på vardera långsidan. Entréerna åt väster har uppglasade enkeldörrar av ek, brunbetsade på utsidan. Dörrarna flankeras av breda glaspartier. Runda dörrtrycken av trä. Sparksocklar troligen i rostfri plåt. Kopparinklädda plana entrétak åt väster. Entréerna i souterrängvåningen åt öster har uppglasade enkeldörrar av ek, brunbetsade på utsidan. Dörrarna flankeras på högra sidan av breda glaspartier och i övrigt av brunbetsad lockpanel. Runda dörrtrycken av trä. Brunbetsade källardörrar i spårat trä åt söder i entrépartierna.
Övriga utvändiga detaljer:	Väggmonterade klotlampor med opalglas och fästen i kopparplåt i fasaden åt väster. Ringklockor i plåt med skyddande kopparplåtsskärm invid respektive entré åt väster. Runda taklampor med plan botten är monterade i det indragna entrétaket åt öster. Hängrännor och stuprör är vitmålade.
Interiör beskrivning:	I trapphuset, på östra fasadens första och andra våningar, finns glasade dörrar i ek med sidoljus som leder ut till djupt indragna

vädringsbalkonger. Balkongräckena utgörs av smäckra svartmålade smidesräcken. Golv och trappor i betong belagda med cementmosaik. Vitmålade väggar med svampmålade röd bröstmålning. Gråmålade smidestrappräcken. Rödmålade lägenhets- och källardörrar i trä. Vitmålade värmeradiatorer. Fönsterbänkar av marmor åt väster. Vitmålade fast skåpsinredning på första och andra våningsplanet. Vitmålat tak med runda taklampor med plan botten.

Björkgården

Historisk funktion:	Personalbostad för ogift personal.
Nuvarande funktion:	Bostadshus, hyreshus med korridorsrum. Byggnaden hade stått tom i ca tre år innan Strömsholms fastigheter tillträdde som ägare pågående och startade pågående ombyggnad.
Våningar:	Tvåvåningshus byggt i souterräng med källare.
Datering:	1957-1963
Stomme:	Y-tong block med betongbjälklag.
Grund:	Grå slätputs (sprutputs).
Fasadmaterial:	Slätputsade fasader (sprutputs) och fält av liggande träpanel under några fönsterpartier.
Fasadkulör:	Rosa kulör och vitmålade panel.
Taktyp och taktäckning:	Flackt sadeltak belagt med tvåkupigt lertegel.
Fönster:	Utgörs i huvudsak av sidohängda, inåtgående fönster med ventilationsbåge. Källarfönster på västra fasaden utgörs av stora kvadratiska, sidohängda fönster. Övriga källarfönster utgörs av liggande rektangulära fönster. Samtliga fönster har vit kulör.
Dörrar:	Byggnaden har två entréer, en på vardera långsida. På fasaden mot öster finns en dörr med smal, stående spontad träpanel med plåtinklädd nedre del. Bredvid finns ett sidoljusfönster vars nedre del är igensatt med en träskiva. På fasaden mot väster är entrén indragen och har glasade pardörrar i ek med sidoljus. Bredvid entrén finns en glasad dörr med smal, stående spontad träpanel.
Övriga utvändiga detaljer:	Väggmonterade klotlampor och runda taklampor med plan botten och opalglas. Sentida armatur vid entrén mot öster. Hänggrännor och stuprör är vitmålade.
Interiör beskrivning:	I trapphuset, på västra fasadens första och andra våning, finns glasade pardörrar i ek med sidoljus som leder ut till indragna

vädringsbalkonger. Mindre indragna vädringsbalkonger finns också i slutet av korridorerna på första och andra våningens södra gavel. Balkonggolven är täckta med mörkbrun klinker och fronterna består av smäckra smidesräcken. Golvet i trapphuset är belagt med Terrazzo, cementmosaik. Trapptäcken är utförda i svart smide. I trapphuset finns runda taklampor med plan botten och opalglas. Fönsterbrädor av marmor.

Lönngården

- Historisk funktion: Personalbostad med hyresrum samt separat bostadsdel i två våningar i en i sidled förskjuten byggnadskropp i norr.
- Nuvarande funktion: Bostadshus med hyreslägenheter.
- Våningar: Tvåvåningshus byggt i souterräng med källare.
- Datering: 1957-1963, troligen 1957.
- Stomme: Troligen lättbetong, betongbjälklag.
- Grund: Cementputs
- Fasadmaterial: Spritputs. Slätputsade fönsteromfattningar.
- Fasadkulör: Beige kulör.
- Taktyp och taktäckning: Asymmetriskt sadeltak utan gavelsprång belagt med enkupigt lertegel. Skorsten murad i rött tegel på södra delen av taket. Övriga skorstenar klädda med svartmålad plåt.
- Fönster: Sidohängda tvåluftsfönster. Bostadsdelen i norr har liggande perspektivfönster åt söder inramat av balkongdörr samt ett smalare sidofönster. Ett asymmetriskt tvåluftsfönster vetter åt öster. Ett liggande rektangulärt källarfönster åt söder samt fem åt öster. Samtliga fönster är målade i vit kulör.
- Dörrar: Byggnaden har två entréer åt väster samt en källardörr åt söder. Sentida brunmålade entrédörrar i trä med delvis glasade dörrblad. Källardörren åt söder utgörs av en brunmålad enkeldörr från byggnadstiden. Dörrblad med träfiberskiva samt uppglasad övre del med armerat glas. Den separata bostadsdelen i norr har en indragen balkong åt väster. Balkongräcket utgörs av ett smäckert svartmålat smidesräcke. Vitmålad balkongdörr i norr.
- Övriga utvändiga detaljer: Väggh monterade belysningsarmaturer med fästen och skärmar av kopparplåt i anslutning till bostadsentréerna. Klotlampa av opalglas ovanför källaringången. Stentrappor av granitblock i två steg med infällda fotskrapor. Hängrännor och stuprör är vitmålade. Bostadsdelen i norr har en indragen altan åt söder. Gjuten

källartrappa med svartmålat smidesräcke i söder.

Interiör beskrivning: Trapphus saknas.

Garage

Historisk funktion: Personbilsgarage

Nuvarande funktion: Personbilsgarage

Våningar: Tvåvåningshus byggt i souterräng med källare.

Datering: Troligen 1970-tal.

Stomme: Betongelement

Grund: Betongelement

Fasadmaterial: Betongelement med frilagd ballast.

Fasadkulör: Grå

Taktyp och taktäckning: Asymmetriskt sadeltak täckt med svartlackerad korrugerad plåt.

Fönster: Saknas

Dörrar: Garagelängan har sex dubbeldörrar åt väster. Dörrar av vitmålat skivmaterial som omramas av smala vitmålade trälistor.

Övriga utvändiga detaljer: Tre väggfasta belysningsarmaturer åt väster.

Kastanjegården

Historisk funktion: Personalbostad för gift personal.

Nuvarande funktion: Flerbostadshus med hyreslägenheter.

Våningar: Tvåvåningshus byggt i souterräng med källare och garage.

Datering: 1957-1963

Stomme: Troligen lättbetong, betongbjälklag.

Grund: Brunmålad slätputs.

Fasadmaterial: Slätputsade fasader.

Fasadkulör: Brutet vit kulör.

Taktyp och taktäckning: Flackt sadeltak belagt med tvåkupigt lertegel. Vitmålad panelklädd

takfot. Två plåtinklädda skorstenar på östra takfallet.

- Fönster:** Utgörs i huvudsak av asymmetriska sidohängda inåtgående tvåluftsfönster. Den större vänstra fönsterbågen har stående rektangulär form och flankeras till vänster av en smal ventilationsbåge. Fyra kvadratiska mindre enluftsfönster på vardera långsidan. Källarfönster på östra fasaden utgörs av liggande rektangulära enluftsfönster. Samtliga fönster är målade i vit kulör.
- Dörrar:** Byggnaden har två entréer, en på vardera långsida samt fyra garageportar på västra fasaden. Garageportarna har dubbeldörrar av stående, spontad träpanel, målade i ljus grå kulör. Entrén på västra sidan är indragen och har en enkeldörr i brunmålat spårat trä med sidoljus. Den östra entrén utgörs av en sentida vitlackerad entrédörr med sexdelad glasning på överdelen och profilerad nederdel. Dörren flankeras till vänster av ett väggparti med lockpanel målad i bruten vit kulör som sannolikt utgör ett igensatt sidoljusparti. Franska balkonger med inåtgående uppglasade dörrar och utanpåliggande svartmålade smidesräcken på gavelfasaderna. Dörrarna har vitmålad karosseripanel nedtill. Den nedre norra dörren är utbytt mot en sentida i vitlackerad aluminium.
- Övriga utvändiga detaljer:** Två väggmonterade klotlampor med opalglas och fästen i gråmålad metall vid garagen åt väster. Sentida väggmonterad belysningsarmatur åt öster. Ingången åt väster har en kilformad fotskrapa infälld mellan stenskvivorna. Hängrännor och stuprör är vitmålade.
- Interiör beskrivning:** Trapphus med golv och trappor i betong belagda med cementmosaik. Gråmålade smidestrappräcken. Vitmålade väggar med svampmålad röd bröstningsmålning. Röd målade lägenhets- och källardörrar i trä. Vitmålade värmeradiatorer. Fönsterbänkar av marmor. Vitmålat tak med runda taklampor med plan botten. Igensatta sopnedkast.
- Lindgården**
- Historisk funktion:** Personalbostad
- Nuvarande funktion:** Bostadshus, hyreshus med lägenheter och korridorsrum.
- Våningar:** Tvåvåningshus byggt i souterräng med källare. Garage inrymt i källaren.
- Datering:** 1957-1963, troligen 1962 eftersom det året står på värmepannan i källaren.
- Stomme:** Y-tong block med betongbjälklag.

Grund:	Grå slätputs (sprutputs).
Fasadmaterial:	Ädelrivputs (infärgad) och fält av liggande panel under några fönsterpartier.
Fasadkulör:	Rosa kulör. Band av vitfärgad ädelputs under västra och östra fasadens takutsprång samt vitmålad träpanel.
Taktyp och taktäckning:	Flackt sadeltak belagt med enkupigt lertegel.
Fönster:	Sidohängda fönster med ventilationsbåge, kvadratiska fönster i olika storlek, stående och liggande rektangulära fönster. Samtliga fönster har vit kulör.
Dörrar:	Byggnaden har två entréer, en på vardera långsida samt tre garageportar på östra fasaden. Garageportarna har dubbeldörrar av stående, spontad träpanel, brunmålad. Entrén på östra är entrén indragen och har glasade pardörrar i ek med sidoljus. Bredvid entrén finns en glasad dörr med smal, stående spontad träpanel. På fasaden mot väster finns en modern glasad dörr, glaset har lös spröjs. Bredvid finns ett fält av stående, spontad panel (sentida igensatt sidoljuszfönster).
Övriga utvändiga detaljer:	Väggmonterade klotlampor. Sentida armatur vid entrén mot väster. Trappan mot öster har en kilformad fotskrapa infälld mellan stenskvivorna. Hängrännor och stuprör är vitmålade.
Interiör beskrivning:	I trapphuset, på östra fasadens första och andra våning, finns glasade pardörrar i ek med sidoljus som leder ut till indragna vädringsbalkonger. Mindre indragna vädringsbalkonger finns också i slutet av korridorerna på första och andra våningens norra gavel. Balkonggolven är täckta med mörkbrun klinker och fronterna består av smäckra smidesräcken. Golvet i trapphuset är belagt med Terrazzo, cementmosaik. Golven i korridorerna är belagda med linoleummatta. Trapptäcken är utförda i svart smide. Fönsterbrädor av marmor. I taket i trapphuset och i korridorerna sitter likadana runda taklampor. Flertalet har vitt, matt opalglas men mönstrade och olikfärgade förekommer också.

Jordkällare

Historisk funktion:	Jordkällare samt snickeri.
Nuvarande funktion:	Källarförråd samt garage och hobbyrum.
Våningar:	Två våningar i souterräng.
Datering:	Troligen sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal.
Stomme:	Sten- och betong samt träöverbyggnad.

Grund:	Huggen kallmurad stengrund samt gjuten betonggrund.
Fasadmaterial:	Locklistpanel
Fasadkulör:	Ljust gul. Fasaden är troligen målad med linoljefärg.
Taktyp och taktäckning:	Sadeltak med tvåkupigt lertegel. Vindskivor av trä. En skorsten murad i rött tegel på byggnadens nordöstra del. Två ventilationshuvar.
Fönster:	Ett spröjsat tvåluftsfönster i höjd med andra våningen åt söder. Ett spröjsat tvåluftsfönster på andra våningen åt öster.
Dörrar:	Garagedörr i form av en vitmålad dubbeldörr åt söder. Dörrbladen består av skivmaterial som rutindelats av trälistor. Två ingångar åt väster. Den södra ingången återfinns i en utskjutande byggnadsdel. Dörren utgörs av liggande omålad slätspontad panel med bandgångjärn. Norra ingången har breddats i senare tid och utgörs av en dubbeldörr med omålad stående panel. Östra ingången utgörs av en trädörr med liggande panel och bandgångjärn.
Övriga utvändiga detaljer:	Vitmålade stuprör och hängrännor.
Interiör beskrivning:	Garage åt söder i tunnvalv av huggen sten. Tak och väggar av sten och golv av betong. Hobbylokal i norra ingången åt väster. Senare breddad dörröppning. Väggar, tak och golv i betong. Väggar och tak målade i bruten vit kulör.

Panncentralen

Historisk funktion:	Panncentral, kontor, matsal
Nuvarande funktion:	Panncentral, kontor, pizzeria.
Våningar:	Tvåvåningshus byggt i souterräng med källare.
Datering:	1960-tal
Stomme:	Okänt
Grund:	Gjuten, målad i grå kulör.
Fasadmaterial:	Fasadtegel, slammat. Vita asbestskivor på övre delen av fasaden, under takutsprånget.
Fasadkulör:	Vit
Taktyp och taktäckning:	Pulpettak med takutsprång inklädd i kopparplåt. Taket är belagt med takduk/takpapp.

- Fönster:** Övre våningen har kvadratiska pivåfönster med överliggande vädringsfönster. Nedre våningen, samt flertalet fönster på fasaderna mot väster, har kvadratiska pivåfönster. Källarfönster utgörs av smala, liggande rektangulära fönster. Samtliga fönster har vit kulör och fönsterbleck är utförda i kopparplåt.
- Dörrar:** Byggnaden har flera entréer. Entrédörrarna till pizzerian och kontoret och f.d. matsalen (tre stycken) är glasade dörrar med sidoljus och överljus, i brun aluminium. På gavlarna mot nordöst och sydväst finns dörrar med smal, stående spontad träpanel, vitmålad. En entré mot nordöst utgörs av en vitmålad, glasad pardörr. Dörren till panncentralen, på fasaden mot öster, utgörs av en hög och smal pardörr med ventilationsöppningar av smal, stående spontad träpanel, vitmålad.
- Skorsten:** Vid byggnadens nordvästra hörn finns en hög skorsten av rödbrunt tegel. Skorstenen har kvadratisk tvärsnitt och är murad med bred bas och avsmalnar mot toppen.
- Övriga utvändiga detaljer:** Väggh monterade lampor av varierat utseende. Till byggnaden finns flera lastkajer av betong med betongtrappor och ledstänger i svartmålad metall. Vid entrén till pizzerian och f.d. matsalen finns en trappa och en ramp av trä med rödmålat räcke. Vid entrén till kontoret finns en trappa inklädd i skifferplattor och med ledstänger i svartmålad metall och trä.
- Interiör beskrivning:** Endast delar av byggnaden besiktigades. Entré till matsal/kapprum: marmorgolv, mellan entrédörr och kapprum finns ett glasat dörrparti i teak med sidoljus, dörrar saknas. Mellan kapprum och matsal finns glasade pardörrar i teak och sidoljus. Matsal: grått linoleumgolv, rummet är avdelat med vikvägg med igensatta överljusfönster. I taket finns ursprunglig infälld belysning kvar av runda lampor med plant opalglas och smal mässingskant. Sentida lysrörsarmatur pendlar ner från taket. Kontor: marmor och linoleumgolv. Flera av kontorsrummens väggar mot korridoren är halvglasade med delvis glasade dörrar och överljus, samtliga med etsat glas. Samtliga fönsterbrädor är av marmor. Panncentral: flera separata utrymmen, t ex verkstad, maskinrum, kontrollrum, omklädningsrum med toalett och dusch. Flera av utrymmena är avskilda av glasade mellanväggar. Lös och fast inredning är bevarad.

Kulturhistorisk värdering

Sofielunds bebyggelse ligger på krönet av åsen och kringliggande öppna landskap medger långa siktlinjer där byggnaderna med omkringliggande grönytor blir väl synliga. Aktuell bebyggelse utgör en del av en sammanhängande bebyggelsemiljö i Strömsholm där bland annat byggnadsminnet Strömsholms slott och ridskolan ingår. Bebyggelsen ligger också i direkt anslutning till områden som är av nationellt intresse för natur- och kulturmiljövården.

Sofielund är ett typiskt exempel på den vårdhemsbebyggelse som uppfördes för vård och utbildning av psykiskt utvecklingsstörda på 1800-talet och som sedan successivt förnyats. Byggnadshistoriskt är det värdefullt att områdets förändringar över tid är avläsbara. Det ger information om hur vårdhemmet växt fram och hur nya delar tillkommit och anpassats till den äldre strukturen. Ovanligt för Sofielunds del var att vårdhemmet var placerat relativt nära den omgivande bebyggelsen. Dåtidens sinnessjukhus förlades ofta lite mer avlägset i förhållande till övriga bebyggda områden. Byggnaderna har en medveten placering i terrängen som bygger på en tanke om ljus och luft och estetiskt tilltalande miljöer. Byggnader och grönytor utgör en helhet i en miljö med naturskönt läge.

Området har ett samhälls- och socialhistoriskt värde då det berättar om vården av psykiskt utvecklingsstörda från 1870-talet fram till 1987. Sofielund har även ett lokalhistoriskt värde, dels för länet då det tog emot patienter från hela Västmanland, dels för personer som bott och arbetat här.

Anläggningen var på tidstypiskt vis i hög grad självförsörjande när det gällde livsmedel och detta tack vare trädgårdsodling och djurhållning. Trädgårdarna innebar också sysselsättning och rehabilitering för patienterna. Dagens grönytor bär fortfarande spår av dåtidens odling genom de fruktträdgårdar och den jordkällare som är bevarad från vårdhemmets äldsta tid. Grönytorna har ett miljöskapande värde som en viktig del i den sammantagna upplevelsen av miljön. Jordkällaren har ett kontinuitetsvärde som den enda kvarvarande byggnaden från den äldsta vårdhemstiden. De befintliga byggnaderna visar tillsammans med de kvarvarande spåren från 1800- och det tidiga 1900-talet om hur vårdideologierna förändrats över tid och har ett pedagogiskt värde.

De befintliga byggnaderna på området, uppförda mellan 1957 och 1967 har ett arkitektoniskt värde genom sin sparsmakade och tidstypiska arkitektur och den höga kvaliteten på materialen. Såväl byggnadernas exteriör som interiör speglar tidens arkitektoniska ideal. Fönstrens placering skapar variation och rytm i fasaden och till variationen bidrar de indragna balkongerna och franska balkongerna. Ett typiskt modernistiskt uttryck är panncentralens fönsterband. De glasade dörrpartierna och stora fönstren ger interiörerna ett rikligt dagsljusinfall.

Mycket av vårdbyggnadernas ursprungliga karaktär har fram till idag bevarats och det tidstypiska formspråket är ännu tydligt. Byggnaderna har en genomgående hög kvalitet i materialval och i det hantverksmässiga utförandet. Många byggnadsdetaljer från tillkomsttiden är omsorgsfullt utformade och mycket karaktärsskapande i arkitekturen.

Särskilt värdefulla delar

Interiör trapphus

- Ekportar vid entréer och balkonger.
- Fönsterbrädor av marmor.
- Belysningsarmaturer.
- Radiatorer.

Exteriör grönytor

- Grönytorna mellan husen med terrasseringar och stödmurar.
- Träd och planterade buskage.
- Trädallén.
- Grindstolpe.

Interiör panncentralen

- Dörrar och sidoljus av teak.
- Fönsterbrädor av marmor.
- Golv av marmor.
- Radiatorer.
- Uppglasade vägg- och dörrpartier.
- Belysningsarmaturer i matsalen.

Exteriör byggnader

- Entréportar och balkongdörrar.
- Balkongräcken i järnsmide.
- Fönster och fönsterband.
- Kopparbeklädnad.
- Taktegelbeläggningen.
- Belysningsarmaturer.
- Ringklockor vid entrén på Aspgården.
- Utvändiga stentrappor.

Diskussion

Sofielund är beläget i Strömsholm som är en trakt i länet med lång historisk kontinuitet och med höga natur- och kulturvärden. Området är omgivet av flera fornlämningar med gravfält och boplatser från järnåldern och framåt. Fornlämningar eller rester av fornlämningar som inte är synliga ovan mark kan även finnas inom aktuellt planområde. Sydost om Sofielund ligger Strömsholms slott, som är byggnadsminne och ett av de elva statligt ägda kungliga slotten i Sverige. Barockslottet är ett verk av Nicodemus Tessin d. ä. och i byggnadsminnet ingår ridskolan som är belägen på åsen söder om Sofielund. Landskapet är sedan 1500-talet präglat av hästarnas bete. Det är viktigt att betänka att det före detta vårdhemsområdet är en del av ett större sammanhang i Strömsholm och att eventuella framtida förändringar i området också påverkar den känsliga omgivningen.

Grönytorna är en del av den övergripande arkitektoniska och pedagogiska tanken och dessa bör värnas liksom äldre buskar och träd som skapar rumslighet och karaktär. Mellanrummen med sina funktionsuppdelade ytor är viktiga delar i upplevelsen av miljön som helhet. Idag är det endast jordkällaren och grönytorna som kan berätta om vårdhemmets äldsta tid.

De befintliga byggnaderna härrör från sent 1950-tal och tidigt 1960-tal och är en del av vårt moderna kulturarv. Karakteristiskt för modernismens arkitektur är att den i hög grad anpassades efter byggnadernas olika funktioner. Vid byggandet togs stor hänsyn till grönytor och husen anpassades efter befintlig terräng och vegetation. Exteriören var i regel sparsmakad och fick sin karaktär av fönstersättning, materialval och omsorgsfullt utformade byggnadsdelar och detaljer. Bostadslägenheterna är yteffektiva, välplanerade och har rikligt med dagsljusinfall. Den platsbyggda fasta inredningen är av hög materialmässig kvalitet och baserades på måttstudier och bostadsforskning. Femtioalets bostadsmiljöer hör till det bästa som byggts i Sverige och är mycket uppskattade idag. Under 1950-talet och det tidiga 1960-talet var byggprocessen till övervägande del hantverksmässig med väl beprövade byggnadsmaterial och konstruktioner.

Ovanstående kvaliteter återfinns i de före detta vårdhemsbyggnaderna i Sofielund. Med sina souterränglösningar är husen känsligt inpassade i terrängen och värdefull vegetation har sparats ut mellan huskropparna. Arkitekturen präglas av en återhållen modernism, där fasaderna artikuleras av fönstersättning, gavlarnas franska balkonger samt gemensamma vandringsbalkonger. Samtliga balkongfronter utgörs av smäckra smidesräcken. Byggnadsmaterial som marmor, granit, koppar, mässing, ek och teak är av hög kvalitet och lätta att underhålla. Hit hör även de olika typer av glas som återfinns i området, så som exempelvis armaturglas och det etsade glaset i panncentralens kontorsdel. Förutom det kulturhistoriska värdet har dessa dyrbara material också ett stort ekonomiskt värde. Dessa material och den omsorgsfulla materialbehandlingen är typisk för 1950-talets och det tidiga 60-talets byggande. Denna typ av karaktärsskapande byggnadsdetaljer har man i dagens byggande inte längre råd att använda och det är därför viktigt att bevara dem. De är idag också uppskattade bland många människor för sina tidstypiska uttryck och höga kvaliteter.

Vid förändringar i området är det av största vikt att ta hänsyn till bebyggelsemönstret, byggnadernas proportioner och utformning i relation till en känsliga omgivningen såväl som till materialval och färgsättning. Områdets historiska betydelse, byggnadernas arkitektoniska kvaliteter och placering i landskapet motiverar ett tillvaratagande av områdets kulturhistoriska värden för att dessa ska kunna bevaras och stärka områdets karaktär.

Fotodokumentation

Grönytor

*Bild 1. Stödmur norr om jordkällaren.
Bildnr Vlm_kmvMM-62*

*Bild 2. Stödmur i trädgården söder om
Kastanjegården.
Bildnr Vlm_kmvMM-29*

*Bild 3. Kastanjetråd söder om
Kastanjegården.
Bildnr Vlm_kmvMM-30*

*Bild 4. Allén sydost om Lönngården.
Bildnr Vlm_kmvMM-196*

*Bild 5. Del av den gamla fruktträdgården
öster om Lindgården.
Bildnr Vlm_kmvLS-1005*

*Bild 6. Fotbollsplanen norr om Lindgården
och omgivningarna öster om Sofielund.
Bildnr Vlm_kmvLS-1067*

Aspgården

*Bild 7. Aspården från sydväst.
Bildnr Vlm_kmvMM-156*

*Bild 8. Aspården från sydost.
Bildnr Vlm_kmvMM-158*

*Bild 9. Entré åt väster.
Bildnr Vlm_kmvMM-165*

*Bild 10. Entré åt öster.
Bildnr Vlm_kmvMM-160*

*Bild 11. Ringklocka vid västra entrén.
Bildnr Vlm_kmvMM-168*

*Bild 12. Utvändig belysningsarmatur av
opalglas och koppar vid västra entrén.
Bildnr Vlm_kmvMM-188*

*Bild 13. Trapphus, andra våningsplanet.
Bildnr Vlm_kmvMM-182*

*Bild 14. Trapphus, souterrängplanet, port
åt öster.
Bildnr Vlm_kmvMM-186*

*Bild 15. Trapphusfönster med fönsterbänk
av marmor.
Bildnr Vlm_kmvMM-177*

Björkgården

*Bild 16. Björkgården från nordost.
Bildnr Vlm_kmvLS-981*

*Bild 17. Björkgården från öster.
Bildnr Vlm_kmvLS-985*

*Bild 18. Björkgården från söder. Äldre
grindstolpe i huggen granit.
Bildnr Vlm_kmvLS-990*

Lönngården

*Bild 19. Lönngården, fasad åt söder.
Bildnr Vlm_kmvMM-191*

*Bild 20. Lönngården, fasad åt öster.
Bildnr Vlm_kmvMM-197*

*Bild 21. Lönngården från nordost.
Bildnr Vlm_kmvMM-205*

*Bild 22. Västra fasaden.
Bildnr Vlm_kmvMM-208*

*Bild 23. Västra fasaden på den förskjutna
byggnadskroppen i norr.
Bildnr Vlm_kmvMM-207*

*Bild 24. Del av östra takfallet med
enkupigt lertegel och murad skorsten.
Bildnr Vlm_kmvMM-202*

Garage

*Bild 25. Garaget söder om Lönngården
sedd från väster.
Bildnr Vlm_kmvMM-236*

*Bild 26. Garaget från nordost.
Bildnr Vlm_kmvMM-238*

*Bild 27. Garaget har väggar av
betongelement med frilagd ballast och
korrugerat plåttak.
Bildnr Vlm_kmvMM-244*

Kastanjegården

*Bild 28. Kastanjegården från sydost.
Bildnr Vlm_kmvMM-213*

*Bild 29. Kastanjegården från väster.
Bildnr Vlm_kmvMM-221*

*Bild 30. Kastanjegården från söder.
Bildnr Vlm_kmvMM-222*

*Bild 31. Fransk balkong på nordfasaden.
Bildnr Vlm_kmvMM-216*

*Bild 32. Entrédörr i souterrängvåningen åt väster.
Bildnr Vlm_kmvMM-224*

*Bild 33. Belysningsarmatur vid garagedörrarna i väster.
Bildnr Vlm_kmvMM-220*

Lindgården

*Bild 34. Lindgården åt väster.
Bildnr Vlm_kmvLS-1029*

*Bild 35. Lindgården åt väster.
Bildnr Vlm_kmvLS-1031*

*Bild 36. Lindgården åt öster.
Bildnr Vlm_kmvLS-1008*

*Bild 37. Lindgården åt öster.
Bildnr Vlm_kmvLS-1032*

*Bild 38. Detalj av västfasaden.
Bildnr Vlm_kmvLS-1030*

*Bild 39. Vädblingsbalkong åt öster.
Bildnr Vlm_kmvLS-1028*

*Bild 40. Trapphus med dörr till
vädringsbalkong åt öster.
Bildnr Vlm_kmvLS-1017*

*Bild 41. Belysningsarmatur i korridor.
Bildnr Vlm_kmvLS-1020*

*Bild 42. Detalj av fönster och fönsterbänk
av marmor.
Bildnr Vlm_kmvLS-1020*

Jordkällare

*Bild 43. Jordkällaren från sydost.
Bildnr Vlm_kmvLS-1045*

*Bild 44. Jordkällaren från söder.
Bildnr Vlm_kmvLS-1063*

*Bild 45. Jordkällaren från nordväst.
Bildnr Vlm_kmvLS-1059*

*Bild 46. Jordkällaren från söder.
Bildnr Vlm_kmvLS-1044*

*Bild 47. Jordkällaren från öster.
Bildnr Vlm_kmvLS-1050*

*Bild 48. Detalj av fasad, tak och
ventilationshuv.
Bildnr Vlm_kmvLS-1060*

*Bild 49. Källarvalv åt söder.
Bildnr Vlm_kmvMM-52*

*Bild 50. Detalj av källarvalvet åt söder.
Bildnr Vlm_kmvMM-54*

*Bild 51. Källarutrymme med ingång från väster.
Bildnr Vlm_kmvMM-57*

Panncentralen

*Bild 52. Panncentralen från söder med lastbrygga.
Bildnr Vlm_kmvMM-63*

*Bild 53. Panncentralen från söder med lastbrygga.
Bildnr Vlm_kmvMM-72*

*Bild 54. Panncentralen från öster.
Bildnr Vlm_kmvMM-81*

*Bild 55. Panncentralen från norr.
Bildnr Vlm_kmvMM-119*

*Bild 56. Panncentralen från väster.
Bildnr Vlm_kmvMM-126*

*Bild 57. Detalj av fönsterband åt öster.
Bildnr Vlm_kmvMM-78*

*Bild 58. Entré åt öster till kontorsdelen.
Bildnr Vlm_kmvMM-80*

*Bild 59. Entré åt öster till maskinrummet.
Bildnr Vlm_kmvMM-83*

*Bild 60. Källarfönster åt söder.
Bildnr Vlm_kmvMM-68*

*Bild 61. Panncentralen interiör från nordost..
Bildnr Vlm_kmvMM-86*

*Bild 62. Panncentralen interiör från nordväst.
Bildnr Vlm_kmvMM-92*

*Bild 63. Panncentralen interiör från väster.
Bildnr Vlm_kmvMM-96*

*Bild 64. Uppglasat dörrparti mellan entréhallen och matsalen.
Bildnr Vlm_kmvMM-133*

*Bild 65. Matsalen med vikvägg med igensatt överljusparti.
Bildnr Vlm_kmvMM-135*

*Bild 66. Belysningsarmatur i opalglas med mässingskant i matsalen.
Bildnr Vlm_kmvMM-139*

*Bild 67. Korridor med f d kontorsrum.
Uppglasade väggar och dörrar med etsat
glas. Bildnr Vlm_kmvMM-146*

*Bild 68. Detalj av fönster, fönsterbänk av
marmor och radiator.
Bildnr Vlm_kmvMM-146*

*Bild 69. Marmorgolv i entréhallen.
Bildnr Vlm_kmvMM-142*

Litteratur och källor

Arkiv

Arkitekturmuseet, Arkdok: Arkitektregistret:
<http://www.arkitekturmuseet.se/arkiv/databas/>

Bygglovarkivet, Hallstahammars kommun.

Västmanlands läns museums arkiv.

Litteratur

Bäckström, A. G. *Strömsholm förr och nu*. Strömsholm 1924.

Tysta skolan, idiotanstalt, vårdhem. Tre epoker i Sofielunds historia. Hallstahammar: ABF Kolbäcksdalen 1993.

Åman, Anders, *Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning*. Stockholm 1976.

Administrativa uppgifter

<i>Västmanlands läns museums dnr:</i>	VLM 110009
<i>VO Kulturmiljö; projektnr:</i>	3-11-100
<i>Fastighetsbeteckning:</i>	Strömsholm 8:2
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Socken:</i>	Kolbäck
<i>Kommun:</i>	Hallstahammar
<i>Beställare:</i>	Hallstahammars kommun Tekniska förvaltningen Gun Törnblad, planchef 734 80 HALLSTAHAMMAR
<i>Antikvarisk dokumentation:</i>	Västmanlands läns museum Maria Mellgren, bebyggelseantikvarie Lisa Skanser, antikvarie Karlskatan 2 722 14 VÄSTERÅS Tel: 021-39 32 82 Tel: 021-39 32 85
<i>Fotodokumentation:</i>	Maria Mellgren Lisa Skanser

– en del av Landstinget Västmanland

Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 VÄSTERÅS
Tel: 021-39 32 22 · E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-86511-21-0